

Helen T. Frank

**Cultural Encounters in Translated
Children's Literature
Images of Australia in French Translation**
(Manchester, UK & Kinderhook (NY), USA: St. Jerome
Publishing. 2007. 262 pp. ISBN: 978-1-905763-03-0)

Boldog Gyöngyi

Helen T. Frank az ausztráliai University of Melbourne oktatója. Fő kutatási területe az ausztrál és a francia kultúra története, valamint az irodalmi és gyermekirodalmi fordítás (lásd pl. *Target* 17:1, 2005). A fenti című mű a szerző 2002-ben megvédett doktori disszertációján alapul.

Frank a 20. századi ausztrál gyermekirodalom francia nyelvű (franciaországi) fordításaiban megjelenő Ausztráliát kívánja bemutatni. A magyarországi kutató számára is hasznos lehet ez az elsőre talán irrelevánsnak tűnő könyv, ugyanis bepillantást enged az irodalmi fordításnak egy sajátos területére, ahol élesebb megvilágításba kerülnek mindazon fordítói elvek és eljárások, melyek a felnőttirodalom fordítására is jellemzők. Továbbá azért sem elvetendő a mű, mert a vizsgálódás menete, módszere követhető mintát ad hasonló igényű, de más nyelvi irányokban folytatandó kutatásokhoz.

Az alábbi tartalmi ismertetésben – az általános bevezetést (*Introduction*) mellőzve – az érdemi fejezetek leírására kerül sor.

Az első fejezet (*Translation as Mediation between Cultures*) vázlatosan bemutatja a fordításelmélet történetének főbb állomásait a hozzájuk kapcsolódó fogalmak (hűség, ekvivalencia, etika) tükrében. Utal továbbá a modern fordításelmélet néhány sajátosan gyermekirodalmi vonatkozására, és ezzel összefüggésben az itt uralkodó fordítási tendenciákra. A gyermekirodalomra általánosságban igaz, hogy az olvasó tudatát kívánja formálni egy adott kultúrába ágyazott ideológiának megfelelően, ezért ez a fajta irodalom mélyen gyökerezik a forráskultúrában, és így fordításában jellemző az adaptáció. A fordító minden olyan esetben döntéshelyzet elé kerül, amikor a gyermekre irányuló szocializációs törekvések másként érvényesülnek a forrás- és célkultúrában. Választási lehetőségei, illetve dilemmái a következőképpen vázolhatók:

1. A célkultúrának más kultúrákhoz való viszonyulása befolyásolja, hogy a honosító vagy az idegenítő fordítói stratégia kerül-e túlsúlyba.

2. A célkultúrának azon törekvése, hogy megkímélje olvasóját az élet szomorú vagy árnyékos oldalától (rossz modor, erőszak, szenvedés, halál), arra készítheti a fordítót, hogy az irodalmi normára hivatkozva megtisztítsa a szöveget az oda nem illő nyelvi elemektől, vagy eufemisztikus megfelelőiket alkal-

mazza. E törekvés szélsőséges megnyilvánulása az ideológiai és kulturális téren nem szalonképes jelenségek kigyomlálása.

3. A nevelési szándék csak az elfogadhatóság (*acceptability*) normáján keresztül érvényesülhet, ami az explicitációs fordítói eljárások gyakori alkalmazásához vezethet.

4. Az olvasó szórakoztatásának igénye eleve nagyobb fordítói szabadságot engedélyez bizonyos műfajokban (humoros és fantasztikus irodalom), akár bizonyos konvenciók fölrúgása árán is.

5. Az esztétikai ízlés finomítása céljából a fordító olykor arra ragadtathatja magát, hogy „fölvájtassa” az eredeti szöveget.

6. Ha a célkultúra irodalmi fordításának egészére amúgy is jellemző az adaptációs tendencia, akkor a piac kényszerítő ereje, illetve az olvasói elvárások még fel is erősíthetik e tendenciát.

A második fejezet (*Australian Children's Literature and International Trends*) két további szempontot nyújt az elemzéshez. Fölvázolja az ausztrál gyermekirodalom utóbbi kétszáz éves fejlődésének fő történeti és kulturális vonulatait, illetve az idevágó statisztikákra hivatkozva megvizsgálja az ausztrál gyermekkönyvek helyzetét a nemzetközi könyvpiacra.

A brit gyarmati uralom kezdetén általában az európai sémákat igyekeznek ráhúzni az ausztrál valóságra. Az őslakosságról is tudomást vevő néhány mű a fehérek faji, kulturális és intellektuális felsőbbrendűségét hirdeti.

A fegyencek gyermekeinek nevelésére szánt könyveket eleinte többnyire szintén britek írók, ugyancsak másodkézből vett ismeretek alapján. Ezekben Ausztrália a vadromantika, az egzotikum és a barbár bennszülöttek földje. A 19. század végén azonban új tendencia bontakozik ki a brit és amerikai gyermekirodalomban, mely idealizálás nélkül kívánja megrajzolni a gyermekkort. Ennek hatására az ausztrál szerzők is a hétköznapi témák felé fordulnak, és olyan műveket írnak, melyekben gyermekek a főszereplők.

A 20. század első felében – az ausztrál nemzeti öntudatra ébredés korszakában – főleg női szerzők írók a gyermekkönyveket. A családi és kalandregények a középosztály erkölcsi értékeit vannak hivatva példázni jellegzetes, de nem túlhangsúlyozott ausztrál városi vagy vidéki környezetben. A konfliktusok jellemzően a természeti környezettel kapcsolatos nehézségekből fakadnak.

Az 1960-as évekre az addig elfogadott értékek és a köznapi valóság realista ábrázolásmódja egyaránt megkérdőjeleződött. A korszak ausztrál regényei vidéken játszódnak ugyan, de a konfliktusok egyre inkább az általános emberi sorssal függnek össze, és megoldásuk sokszor a „szomorú vég”. Az 1980-as évektől kezdve a gyermektörténetek hagyományosan ausztrál ízein túl hangsúlyossá válik a szereplők életkori változásával kapcsolatos lélektani-érzelmi állapotok jellemzése, és teret kapnak a társadalmi problémák (fajgyűlölet, a nemek hátrányos megkülönböztetése, fogyatékoság, kapcsolati nehézségek stb.). Ekkor már nem mindig Ausztráliában játszódnak a történetek. Ebben a korszakban lendül fel a bennszülött és multikulturális irodalom is.

Az ausztrál gyermekirodalomra napjainkban az angol nyelvű országokban mutatkozik a legnagyobb igény, de jelentős mennyiségű német, dán, norvég, svéd, holland, finn, és francia fordítás is születik. Az elsősorban észak-amerikai

és európai kereslet a hasonló kulturális és irodalmi hagyományoknak tudható be. Minthogy azonban Ausztráliában már nagy számú ázsiai bevándorló is él, az ázsiai lakosok anyaországaiiban is megnőtt az érdeklődés az ausztrál irodalom iránt, ami a gyermekirodalmi fordítások számszerű növekedését eredményezi.

A harmadik fejezet (*French Selections of Australian Children's Fiction*) azt kutatja, hogy mi kelthette fel a franciaországi kiadók figyelmét azokban a 20. századi ausztrál gyermekkönyvekben, melyeket végül érdemesnek tartottak lefordíttatni. Az ausztrál gyermekirodalom zömének francia kiadását három nagy kiadó jegyzi (lásd 3. függelék), melyek állandó fordítógárdával dolgoztatnak. A korpusz tanúsága szerint a fordítók nemcsak kiadókra, hanem szerzőkre is „szakosodnak”, és ez alól csak az az eset a kivétel, amikor egy szerző igen hosszú alkotói pályát fut be. Az illusztrátorok azonban szabadabban közlekednek a kiadók és a szerzők között, mint a fordítók. A fordításoknak majdnem a fele nem tartalmaz illusztrációt, egy részük megtartja az eredeti illusztrációs vagy fényképanyagot, egy töredékük pedig olyan fényképeket tartalmaz, melyek nem szerepelnek az eredeti művekben.

Az itt leírt mű alapját képező válogatást olyan könyvek alkotják, melyek három jegyükben közösek. Először: angol nyelven keletkeztek olyan szerző tollából, aki Ausztráliában született, vagy előtte már legalább két éve ott élt. Másodszor: szerzőik ifjúsági illetve gyermekirodalomnak szánták e műveket, vagy legalábbis francia fordításukban annak minősülnek. Harmadszor: a fordítások Franciaországban jelentek meg, 1900 és 2000 között.

Az egyes műfajokban megjelent művek és szerzőik adatokkal alátámasztott bemutatásából (lásd: táblázatok, valamint 1. és 2. számú függelék) azt a következtetést vonja le a szerző, hogy a lefordított művek

- saját forráskultúrájukban az irodalmi kánont képviselik (díjak, elismerő hangú recenziók, értékesítési mutatók, újrakiadások alapján);
- műfajuknál fogva fontosak: azért, mert az adott műfaj alig képviselteti magát a célkultúrában (kalandos, humoros, vagy állatokról szóló történetek), vagy, ellenkezőleg, igen közkedvelt;
- ideológiai szempontból megfelelnek a célkultúra elvárásainak (egybevágóan a gyermekről, a gyermekirodalom funkciójáról és az Ausztráliáról kialakított képpel).

A franciára átültetett gyermekkönyvekben többnyire Ausztrália forró és szivatagos vidékein, egzotikus növények és állatok között játszódnak a kalandos, olykor humoros történetek. Csupán igen kis számban képviseltetik magukat azok a könyvek, melyekből a gyermekolvasó a valóság árnyoldalait is megismerhetné, illetve azok, amelyekben bennszülöttek a főszereplők. Ez utóbbi tendenciának a szerző szerint az a valószínűsíthető magyarázata, hogy a bennszülötteket fölvonultató gyermekirodalom nem számít „egzotikusnak”, ezért érdektelen a francia olvasó számára.

A negyedik fejezetet (*Marketing Australian Books in France*) az a meggyőződés hívta életre, hogy a fordítói szándék bizonyos paratextusokban, azaz a fordítások címeiben, a borítók fülszövegeiben és illusztrációiban is tetten érhető. A vizsgálódásból kiderül, hogy az igen gyakori és az olvasó tájékozódá-

sát elősegítő adaptációs eljárások mellett olyan manipulációs törekvések is érvényesülnek itt, amelyek az egzotikumban és kalandos fölfedezésekben bővelkedő ausztrál gyarmati létről kialakított francia elképzelést vannak hivatva igazolni.

A fordítások címei aszerint osztályozhatók, hogy mennyire tartják meg az eredeti címekben szereplő kulcsszavakat, azaz a személyek, helyek és dolgok neveit. Az első csoportba tartozó címek szó szerinti vagy közel szó szerinti fordítások, melyek megőrzik a kulcsszavakat. A második csoport olyan címeket tartalmaz, amelyek megtartják az eredeti címek néhány kulcsszavát, egyben kibővülnek az eredeti címekben nem szereplő, műfajra utaló elemekkel is. Jóllehet a szó szerinti és a műfajra utaló címek vannak többségben, a harmadik csoportot alkotó szabadon fordított címek is megtalálhatók a korpuszban. Ezek egy része az eredeti címek szemantikai vagy stilisztikai parafrázisai, más részük viszont ugyancsak műfajra utaló címek. A francia fordítások címei többnyire megőrzik (eredeti alakjukban vagy fordításban) a személyeket és állatokat jelölő tulajdonneveket.

A francia fordítások külső borítóján megjelenő fülszövegek általában nem fordítások, hanem a fordítóknak az adott művekről és rajtuk keresztül Ausztráliáról kialakított felfogását tükrözik. A szövegekből általában egy vadregényes, forró, távoli táj képe bontakozik ki a maga egzotikus növény- és állatvilágával. Az illusztrációk egy része meg is jeleníti e valóságot dingók, krokodilok, kenguruk, eukaliptuszok és gumifák formájában, ám többségük megmarad az utalások szintjén.

Az ötödik fejezet (*Translating Australia & Australianness*) azt vizsgálja, hogyan közvetítik a francia fordítások az ausztrál kultúrát, ami elsősorban a reáliák fordításában ragadható meg. Ausztrália lakóiról, történelméről, szokásairól, növény- és állatvilágáról, valamint ételeiről annyit tud meg a francia gyermekolvasó, amennyit a fordítók megfelelőnek ítélnék az „idegen hatás” létrehozásához. Ha túl sok reáliát hagynak ki, illetve adaptálnak a fordítók, az arra utal, hogy az adott jellegzetességek vagy nem számíthatnak érdeklődésre, vagy egyenesen negatív megítélés alá esnek a célkultúrában. Az adaptáció fajtájából pedig az is kitűnik, vajon általában az egzotikumot, vagy a kevésbé egzotikus, de jellegzetesen ausztrál kultúrát kívánják-e bemutatni a francia olvasóknak.

A kulturális sajátosságok közvetítésének tekintetében a következő skálán helyezhetők el a fordítások. A legtöbb fordító fontosnak tartja az idegenség hangsúlyozását – a reáliákhoz fűzött lábjegyzettel, szövegen belüli explicitációval, vagy hozzáadással. Valamivel kevesebb fordításra jellemzők a honosító eljárások általánosítás, helyettesítés vagy kihagyás formájában, és ennél is kevesebb a magyarázatot nélkülöző átültetés. Ami az adaptáció fajtáját illeti, főleg olyan reáliák kerülnek át idegenítő fordítással a célszövegekbe, melyekkel a fordítók az egzotikus Ausztráliára irányíthatják az olvasó figyelmét. Az egzotikumtól mentes, tipikus ausztrál életformát megtestesítő reáliák gyakran kimaradnak a fordításokból, vagy honosító átalakuláson mennek keresztül.

A hatodik fejezet (*Translation, Literariness and the 'Readerly'*), valamint a hetedik fejezet (*Translation, Literariness and the 'Writerly'*) a fordítást irodalmi alkotásként szemlélve a különböző fordítói eljárásokat vizsgálja.

A hatodik fejezet azon eljárásokat veszi szemügyre, melyek a francia irodalmi normához alkalmazkodnak, és ezzel megkönnyítik a gyermekolvasók számára az olvasottak földolgozását (*readerly tendency/strategies*). Az irodalmi norma követésének a gyermekirodalmi fordításokban egyrészt kulturális, másrészt didaktikai vetülete van, ám az adott eljárások mindkét esetben a szövegek megértését célozzák.

A korpusz elemzése alapján az az általános kép rajzolódik ki, hogy a fordítók elsősorban a felvilágosítást, azaz a jelentés közvetítését tartják feladatuknak. Ennek érdekében számos explicitációs eljárást alkalmaznak: terminusokkal, retorikai kérdésekkel, az elbeszélte események hierarchikus sorbarendezésével és az elbeszélői nézőpont megváltoztatásával segítik megértetni mindazt, ami a forrásszövegekben implicit módon szerepel. A felvilágosító munkát azonban gyakran akadályozzák a félrefordítások, melyeket a határidő szorításában követnek el a fordítók. A példákkal szemléltetett tévedések némelyike csak mulatságos, mások értelemzavarók, megint mások megtévesztők, mert egy feltételezett norma megnyilvánulásának tűnhetnek.

Az irodalmi norma követésének másik megnyilvánulása a fordításokban az eufemizmus és a purifikáció. A francia gyermekirodalmi hagyományok a középosztálybeli értékeket – a jó magaviseletet, az illemtudást és a szülőknek illetve felnőtteknek való engedelmességet – állítják az olvasók elé példaként. Következésképpen a fordító megszüri azokat a szövegeket, amelyek köznapi, olykor szlenges beszédmódjokkal, intim légkörükkel és független, lázadó gyermekszereplőikkel megkérdőjelezzik ezt a struktúrát.

Jóllehet túlsúlyban vannak a korpuszban az olvasói értelmezést megkönnyítő eljárások, a hetedik fejezet olyan szövegrészeket mutat be, melyek más módon kívánnak hatni az olvasóra. A fordítók itt nem az egyszerűbb megoldásokat keresik, hanem a szövegek poétikai funkcióját kiaknázva átírnak bizonyos részeket (*writerly tendency/strategies*). Az alliterációkkal, metaforákkal, összetettebb nyelvi alakzatokkal és értékelést kifejező kiegészítésekkel az olvasó esztétikai érzékére kívánnak hatni.

A szerző az utolsó fejezetben (*Conclusion*) összegzi kutatási eredményeit, majd végső tanulságképpen megállapítja, hogy az ausztrál művek francia fordításában alkalmazott eljárások a fordítási folyamat univerzális tendenciái mellett a francia kultúra hatását is magukon viselik. A konzervatív kiadói ízlésnek köszönhetően Ausztrália még ma is csupán egy távoli és egzotikus ország képében jelenik meg a francia gyermekirodalomban, ami nem segíti hozzá az olvasót az ausztrál kultúra mélyebb megismeréséhez.